

Матласевич О.В.

ПСИХОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ

Навчальний посібник

Острог – 2012

УДК 159.9:2
ББК 88.57:66
М 34

*Рекомендовано Міністерством освіти, науки,
молоді і спорту України як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів
(Лист № 1/11-5778 від 26.04.12)*

Рецензенти:

Засккіна Л. В., доктор психологічних наук, професор кафедри загальної та соціальної психології Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Каламаж Р. В., доктор психологічних наук, професор кафедри психолого-педагогічних дисциплін Національного університету “Острозька академія”;

Двіжона О.В., кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

М 34 Матласевич О. В.

Психологія релігії : [навчальний посібник] / О.В. Матласевич. – Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2012. – 350 с.

На основі аналізу психологічних особливостей релігійних явищ у навчальному посібнику розкрито психологічний зміст релігійної віри, як опори людських прагнень і потреб, моралі та культури; показано вплив світових релігій на світогляд, психічне здоров'я і етику сучасної людини. Розглянуто предмет, історію становлення та основні напрями сучасної психології релігії.

Адресований студентам, аспірантам психологічних і релігієзнавчо-філософських спеціальностей, практичних психологів, соціальних працівників, а також усім, хто за родом своєї діяльності прагне ефективно взаємодіяти з людьми різних переконань.

© Матласевич О. В., 2012
© Видавництво Національного університету
“Острозька академія”, 2012

ПЕРЕДМОВА

*Коли бо ви любите тих, хто вас любить,
то яку нагороду ви маєте?
Хіба не те саме й митники роблять?
І коли ви вітаєте тільки братів своїх,
то що ж особливого робите?*

[Мф., 5: 46 – 47]

Один із основоположників сучасного релігієзнавства Макс Мюллер сказав: “В наші дні майже неможливо говорити про релігію, когось не образивши. Комуś релігія видається надто священним предметом для наукового вивчення; інші ставлять її в один ряд із алхімією і астрологією, уважаючи, що вона сплетена з помилкою і галюцинацій, недостойних уваги вченого. У деякому сенсі я згідний із цими двома думками. Релігія є священним предметом і в її найбільш досконалій або в найбільш недосконалій формі вона заслуговує найвищої поваги”. Цим словам більше 130 років, але їхня актуальність не втрачена й сьогодні.

Сьогодні багатьох не перестають цікавити питання: “Чому релігія (віра) є такою важливою для людини? Що дають людині вищі цінності? Чим відрізняється психіка вірянина від психіки атеїста? Чому в переломні, найважчі періоди життя, як окремої людини, так і цілого народу, спостерігається відчутний поворот у бік релігії?” Ці питання є надто інтимні і вічні. За останні кілька років відчувається особлива потреба в релігії та розумінні її психологічних аспектів. Разом з тим росте популярність практичної психології, центральною проблемою якої є надання допомоги людині в конкретних життєвих труднощах, яких, по суті, не так-то і багато: як поліпшити стосунки з людьми, як пережити невдачі свої чи своїх близьких людей, як знайти сенс життя. Релігія не тільки дає відповіді на ці важливі життєві питання, але й прояснює найважливіші моральні проблеми, зберігаючи при внутрішній глибині достатню зовнішню простоту і своєрідну цілісність і впорядкованість. Психологи давно з'ясували, що будь-яка структурна організація, яка спрощує сприймання зовнішнього світу, породжує позитивні емоційні переживання. Однак, як зазначає відомий вітчизняний психолог О. Ф. Бондаренко, в центрі слав'янських релігійних і фі-

лософських підходів до трактування людини та її призначення у світі стоять, передовсім, не гносеологічні (на відміну від західної традиції), а онтологічні і аксіологічні поняття. Це означає, що для створення ефективного вітчизняного психотерапевтичного потенціалу обов'язково необхідно враховувати внутрішню ментальну релігійність нашого народу. Тому майбутнім фахівцям-психологам важливо розуміти витоки релігійності, з'ясувати питання про те, як основні положення тієї чи тієї релігії впливають на поведінку і світогляд людей.

Посібник складається з трьох частин. В першій частині розглядаються основні етапи розвитку психології релігії як самостійної науки та базові теоретичні підходи (як вітчизняні, так і зарубіжні) психології релігії. У другій частині мова йде про внутрішній світ людини: аналізуються сутність релігійної віри, її структура та особливості, основні етапи онтогенетичного розвитку релігійності, психологічні особливості релігійного життя, релігійні кризи; показано, які потреби і яким способом задовольняє віра; аналізуються психологічні аспекти обрядів і культових дій. У третій частині послідовно розглядаються психологічні аспекти основних світових релігій, показуються відмінності впливу на психіку людини світових релігій і тоталітарних сект.

Посібник також містить контрольні запитання та завдання до кожної теми, тематику рефератів, тестові завдання для перевірки та контролю знань студентів, список використаної та рекомендованої літератури і предметний покажчик.

Отже, метою цього посібника є:

1) ознайомити студентів з теоретичною базою психології релігії як самостійної науки (методи, термінологія, теоретичні підходи); 2) сформулювати у студентів уявлення про суть релігійного життя людини; 3) навчити виявляти і розуміти особливості кризових станів у релігійності людини; 4) сформулювати уявлення про способи психологічної допомоги у ситуації релігійної кризи.

У результаті студенти повинні орієнтуватися в базових теоретичних підходах психології релігії, **знати:** об'єкт і предмет психології релігії як галузі психологічного знання; основні методи дослідження; зміст, структуру й особливості релігійної свідомості; чинники формування релігійності людини, особливості релігійності та релігійних виявів у різних вікових групах; психологію віруючих осіб; психологію релігійної віри та її основні елемен-

ти; психологічні аспекти релігійних обрядів та їх значення для життя людини; психотерапевтичні властивості релігії для людини загалом;

вміти: визначати типи релігійних особистостей та виявляти критерії релігійної зрілості; виявляти кризові стани у релігійної особи, розкриваючи їх причини і прогнозуючи наслідки, шукати адекватні способи виходу з них.

Навчальний посібник адресований, насамперед, студентам психологічних та релігієзнавчих спеціальностей, а також може бути корисним усім тим, хто прагне ефективно взаємодіяти з людьми різних переконань. Уважаю, що книга – це всього лиш інформація для роздумів, але іноді, читаючи, можна багато відкрити в собі.

Під час завершення роботи над посібником виникли нові ідеї щодо його вдосконалення в різних аспектах, тому буду вдячна за поради і зауваження, які стануть корисними на перспективу перевидання.

Релігійний страх 23, 94, 95, 294	Теолог 146
Релігійність 14, 138	Толерантність 149
Релігійно-духовна криза 111	Тотемізм 55, 197
Релігія 7, 8, 9, 11, 22, 41, 45	Традиції 26, 101
Референтність 166	Транс 203
Рефлексійність 148	Трансперсональна психологія 75
Реформатор 146	Трансперсональні переживання 86
Ригведа 221	Тримурта 219
Ритуал 9, 66, 160	Трипітака 253
Самоактуалізація 74	Уникання 99
Самоспостереження 18	Упанішади 221
Сатанізм 303	Фанатизм 114, 142
Священнослужитель 145	Фетиш 163
Святий 146	Фетишизм 163, 200
Секта 303	Фізичний бар'єр 77
Селянськість 151	Фраваши 239
Сенс життя 129	Харизма 192
Сенсорний бар'єр 77	Хінаяна 253
Символізм 140	Цінності 11, 12, 83
Символи 10	Член релігійного ордену 146
Система конденсую чого досвіду 78	Шамани 211
Совість 64, 83, 171	Шаріат 277
Соціально-психологічні механізми 165	Шива 220
Сповідь 73, 171, 172, 295	Шудри 229
Спостереження 18	
Стадна свідомість 64	
Стан фасилітації 192	
Стигми 101	
Суна 276	
Сутта-пітака 253, 254	
Такість 259	
Талісман 163	
Талмуд 266	
Танах 266	

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
МОДУЛЬ 1	
ПРЕДМЕТ ТА ІСТОРІЯ	
СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ РЕЛІГІЇ	6
<i>Тема 1</i>	
ПСИХОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ ЯК НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА	6
Визначення поняття релігії в контексті сучасних реалій	7
Психологічна характеристика елементів релігійної системи ..	9
Підходи до вивчення релігії	10
Проблематика і предмет психології релігії	13
Структура психології релігії	16
Методи дослідження психології релігії	17
<i>Контрольні запитання та завдання</i>	
<i>Тема 2</i>	
СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ РЕЛІГІЇ	
ЯК САМОСТІЙНОЇ НАУКИ	20
Роль Острозького культурно-освітнього осередку	
у становленні психології релігії	20
Передумови появи психології релігії	40
Основні тенденції	
в розвитку американської психології релігії	43
Становлення психології релігії в Західній Європі	44
Особливості розвитку психології релігії в Росії та Україні	47
<i>Контрольні запитання та завдання</i>	
<i>Тема 3</i>	
ОСНОВНІ НАПРЯМИ	
СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ РЕЛІГІЇ	53
Функціональний аспект релігії згідно з фрейдизмом	53
Проблеми психології релігії в працях К. Юнга	60

Питання психології релігії	
в контексті гуманістичного психоаналізу Е. Фромма	62
Психоісторія Е. Еріксона	67
Функціональний аспект релігії згідно з екзистенціалізмом	69
Дослідження релігії в гуманістичній психології	72
Релігія в трансперсональній психології	75
Логотерапія В.Франкла	82
Вітчизняна психологія релігії	84
<i>Контрольні запитання та завдання</i>	

МОДУЛЬ 2

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ 89

Тема 4

РЕЛІГІЙНА ВІРА В СТРУКТУРІ ПСИХІКИ 89	
Релігійна віра як інтегративне утворення психіки людини	90
Емоційно-вольовий та раціональний компонент віри	92
Вплив несвідомих структур психіки людини на її віру	98
Психологічні чинники релігійної віри	99
Віра людини ґрунтується	
на її індивідуальному релігійному досвіді	100
Психологічна інтерпретація навернення до віри	101
Вікові особливості релігійної віри	102
Типи релігійної віри та їх психологічний зміст	111
Поняття релігійного фанатизму	114
<i>Контрольні запитання та завдання</i>	

Тема 5

ВІРА І СВІТОГЛЯД 120	
Поняття світогляду та моделі світу	120
Функції та структура моделі світу	123
Динаміка процесів у моделі світу	126
Вплив індивідуальних особливостей на модель світу	130
<i>Контрольні запитання та завдання</i>	

Тема 6

ФОРМУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ 138	
Поняття про релігійність та релігійну свідомість	138
Основні типи релігійності	142
Типологія релігійних особистостей	145
Поняття релігійної зрілості	148
Психологічні особливості релігійності українців	149
<i>Контрольні запитання та завдання</i>	

Тема 7

ПСИХОЛОГІЯ ОБРЯДІВ І КУЛЬТОВИХ ДІЙ 159	
Психологічна основа культових дій	159
Психологічні функції культу в ранніх формах релігії	162
Психологічний аспект діалектики релігійної моралі і культу	164
Соціально-психологічні механізми культових відправ	165
Особливості впливу культової символіки	
і культового мистецтва на психіку вірян	167
Динаміка емоційних процесів під час культових відправ	169
Сповідь як психологічний феномен	171
Психологічні аспекти молитви	176
<i>Контрольні запитання та завдання</i>	

Тема 8

ЗМІНЕНІ СТАНИ СВІДОМОСТІ В СИСТЕМІ РЕЛІГІЙНОГО ДОСВІДУ 181	
Проблема дослідження змінених станів свідомості.	
Поняття містичного досвіду	181
Класифікація змінених станів свідомості	184
Зміна бачення світу	185
Зміна вольового самоконтролю	185
Зміна самосвідомості	186
Методи досягнення змінених станів свідомості	
у релігійній практиці	188

Харизматичні системи в контексті сучасної культури	193
<i>Контрольні запитання та завдання</i>	

МОДУЛЬ 3

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СВІТОВИХ РЕЛІГІЙ 196

Тема 9

АРХАЇЧНІ ФОРМИ РЕЛІГІЙНОСТІ.

ПСИХОЛОГІЯ МАГІЇ ТА АНІМІЗМУ 196	
Явище неусвідомлюваної релігійності	196
Психологічна сутність тотемізму та фетишизму	198
Виникнення та функціонування магії	202
Анімізм як віра в духовні істоти	208
Утворення магічно-анімістичних комплексів і їх трансформації в релігійно-культові ритуали	211
<i>Контрольні запитання та завдання</i>	

Тема 10

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СВІТОВИХ РЕЛІГІЙ 217

Психологічні особливості індуїзму	219
Психологічні особливості зороастризму	234
Психологія буддизму	247
Психологічні особливості іудейської моралі	264
Психологія мусульманської моралі (іслам)	273
Психологічні аспекти християнства	283
<i>Контрольні запитання та завдання</i>	

Тема 11

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОСТІ

В СУЧАСНОМУ СВІТІ.

ПСИХОЛОГІЯ РЕЛІГІЙНИХ СЕКТ 301	
Соціальні тенденції в сучасному релігійному житті	301
Класифікація сучасних релігійних систем	302
Поняття релігійної секти	304
Особливості релігійної психології сектантів	308

Психологічний вплив на сектантів	309
Терапія та проблеми реабілітації	315
Основні відмінності між церквою і сектою	316
Характеристики типових ситуацій, пов'язаних з контролем свідомості	321
Форма для збору вихідної інформації. Особисті дані про члена неорелігійної групи	322
Дані про сім'ю	324
Можливі поведінкові і особистісні зміни у членів секти	324

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ

ТА КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ 327

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ .....

337

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ

ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 338

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК .....

340

Наукове видання

Оксана Володимирівна Матласевич

ПСИХОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ

Навчальний посібник

Головний редактор *Ігор Пасічник*

Технічний редактор *Роман Свинарчук*

Комп'ютерна верстка *Наталії Крушинської*

Коректор *Віталій Максимчук*

Художнє оформлення обкладинки *Катерини Олексійчук*

Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 21,25. Гарнітура “TimesNewRoman”
Тираж 100 прим.

Видавництво Національного університету “Острозька академія”
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво про державну реєстрацію
РВ №1 від 8 серпня 2000 року.